

1. New Haven, Yale University, The Beinecke Rare Books and Manuscript Library, Ms 161, fol. 3r, posvetilo z datacijo in navedbo lokacije, uvod v spis

Nataša Golob, Ljubljana

**SREDNJEVEŠKI ROKOPISI
IN FRAGMENTI IZ SLOVENSКИH
PROVENIENC V TUJINI (3)
ILUMINIRANI ROKOPIS O VZREJI KONJ
IZ PIRANA**

The Yale University, The Beinecke Rare Books and Manuscripts
Library Ms 161*

Jordanus Ruffus: De Medicina equorum

Pergament, 36 fol., 208 x 146 mm

Signirano in datirano: 3r: Anno domini 1454. Pirani; 26r: Jer.^o Sandei,
27 Luio 1454, Pirano; 36r: 26 luio

Sl.: fol. 3r, hrbtna platnica, fol. 26r

Kodikološki popis:

The Beinecke Rare Books and Manuscripts Library, Yale University, Ms 161:
*Marescalcia equorum secundum marescalciam domini Federici (sic!) Regis quon-
dam Imperatoris Secundi*, fol. 1r-2r: Tabula libri quarti (sic!) de generatione
equorum, 3r-36r: Liber de generatione equorum et de necessitate pullorum et
nutritura, 36v: trije pripisi (13. marec 1693, 26. marec 1695, 30. maj 1695).

Knjižni blok:

Legē: 1² + 2 - 3¹² + 4² + 4³, moderna foliacija s svinčnikom. Na fol. 14v in 26v
sta reklamanta v okrasnem vencu.

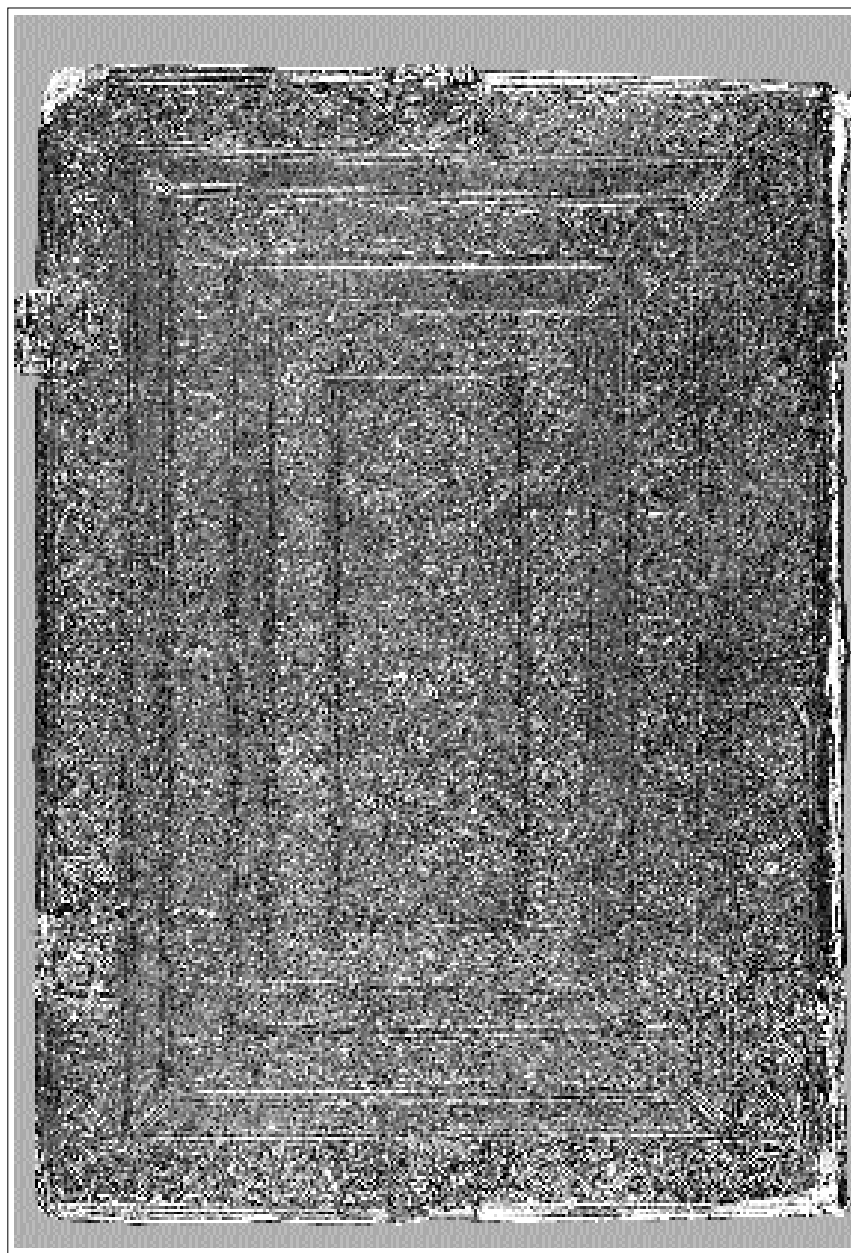
Spredaj in zadaj sta spojna lista, vodnega znaka ni.

Pisni nosilec:

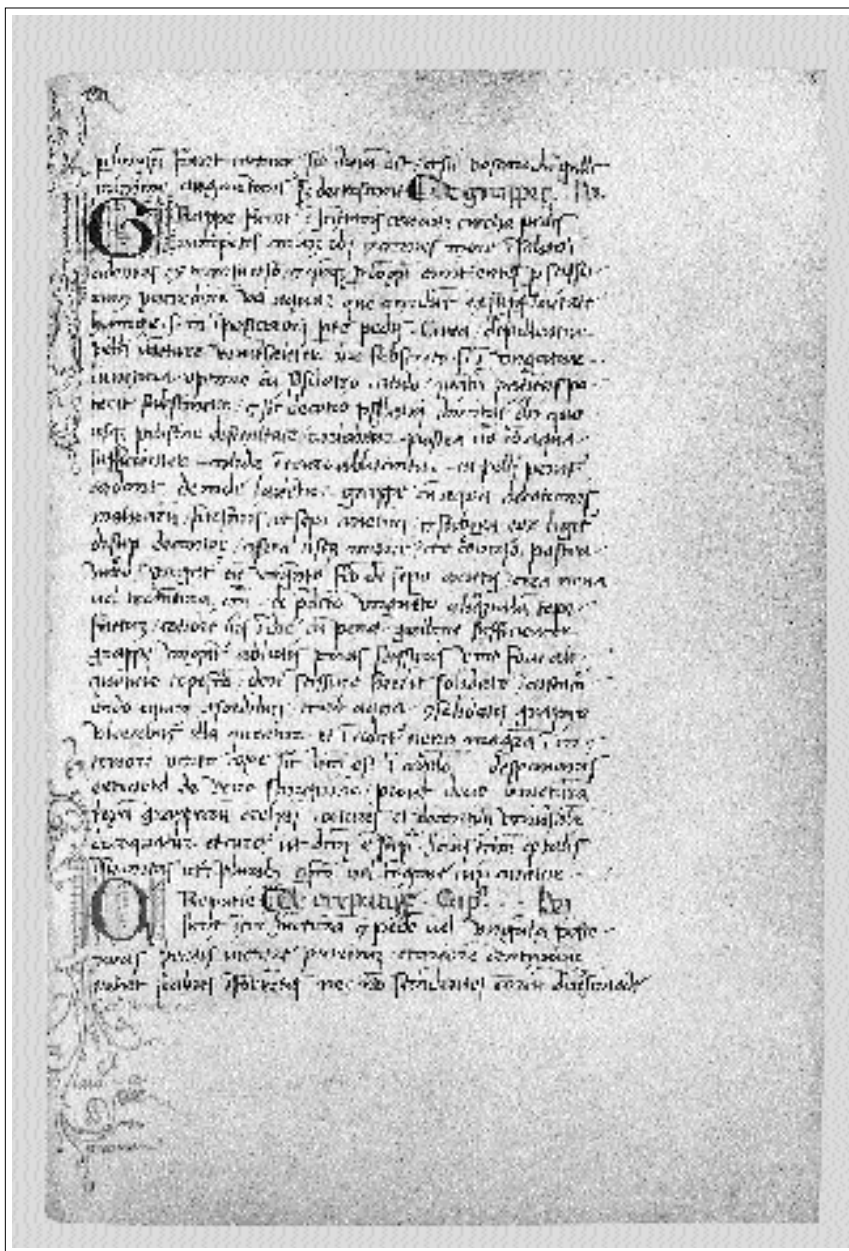
Pergament, 201 x 140 mm, vseskozi odlične kakovosti, malone bel in pravza-
prav brez sledov uporabe; najbrž je kozji pergament, pripravljen na severnjaški
način (*more teutonico*), tako da razlik med dlakavo in mesno stranjo pravzaprav
ni. Trši in debelejši pergament je le v prvi legi, to je bifolij s kazalom. Poškodbe
so neznatne, vidijo se le senčni sledovi žil in na fol. 36v sledovi pergaminari-
jevega noža (*lunulae*).

* Marca 2000 sem prejela nagrado iz sklada H. P. Krausa, ki jo podelju-
je univerza Yale za raziskovalno delo na področju srednjeveških in rene-
sančnih rokopisov. Nagrada mi je omogočila enomesečno študijsko biva-
nje na Yaleu, s podporo Ministrstva za znanost in tehnologijo pa sem
lahko nadaljevala delo še v knjižnicah v New Yorku in Washingtonu.
Obema inštitucijama sem hvaležna za financiranje raziskave o sred-
njeveških rokopisih iz Slovenije, ki so v tujini oz. v zbirkah v ZDA.

GRADIVO

2. New Haven, Yale University, The Beinecke Rare Books and Manuscript Library, Ms 161, hrbtna platnica

3. New Haven, Yale University, The Beinecke Rare Books and Manuscript Library, Ms 161, fol. 26r, Sandeieva signatura in datacija

Pisno polje:

$v = 0$ – cca. 25 – cca. 173 – 201 mm; $\check{s} = 0$ –17–100–140 mm; potegnjene so samo naslonilne črte in sicer 17 mm od veznika in 40 mm od zunanje margine; vodilnih črt ni in zato vrstične enote nekoliko nihajo; v kazalu je vrstična enota 4,5–4,7 mm, v besedilu pa 4,3–4,6: število vrst niha od 30–33, tako da je kljub odsotnosti vodoravnih črte zelo enakomerno. Pisano je v enem stolpcu. Pikiranje je povečini odrezano, vsekakor pa so bile samo vbodne luknjice za naslonilne črte.

Pisava:

Uvodno besedilo na fol. 3r (17 vrst) in rubricirani naslovi so pisani v t. i. italijanski rotundi (*rotunda italiana formata*), preostalo besedilo pa v knjižni humanistični kurzivi (*littera humanistica cursiva libraria*).

Pisni mediji:

Vse besedilo je pisano s srednjerjavo tinto, paragrafi v kazalu so pisani menjaje z rdečo in modro tinto, barve paragrafov se menjajo tudi v besedilu, kadar je poglavje obsežnejše; začetnice v stavkih so zapolnjene s presojno rumeno barvo, enako je poudarjena črka, ki neposredno sledi iniciali poglavja. Poglavja se pričenjajo z inicialami (lombarde) v modri in rdeči tinti.

Slikarski okras:

Iniciale na začetkih poglavij so kaligrafskega tipa, praviloma so visoke dve vrsti (od 12 do 21 mm), le iniciali za prvo in zadnje, 83. poglavje, sta visoki 3 oz. 4 vrste. Vse iniciale so po obliki lombarde, ki pogosto poudarjajo kvadratno polje inicialne strukture (posebej C, E, F, L, V). Telo v modri ali rdeči tinti je praviloma enovito, brez ornamentalnih razcepov, vendar so štiri izjeme: v telesu D na fol. 11r in 35r je v kontrastni barvi narisana stoječ lev, enako v telesu iniciale C na fol. 12r in 25r). Strunski okras v inicialah in vitičje na margini sta narisana v kontrastni barvi. Samo naslovna iniciala C na fol. 3r (48 x 41 mm) je slikarska, v temperi in zlati tinti.

Ve zava:

208 x 146 mm, debelina hrbtna 14 mm: vezano v temnorjavo usnje čez karton, 3 dvojne, najbrž galunske vezice. Dve zapirali sta ob strani in po eno ob zgornjem in spodnjem robu platnice. Glede na »sredozemski tip« vezave je zanka zapirala na spodnji platnici; poškodovano je zapiralo na zgornjem robu platnice in vrhnje ob strani. Sprednja in hrbtna platnica sta okrašeni z vtisnjenimi, vendar nepobarvanimi vzorci. Od zunanjega roba navznoter si sledijo:

- okvir iz treh slepih črt,
- okvir z vzorcem traku, spletenim v dvojno zanko,
- okvir iz treh slepih črt,
- prazno polje, v vogalih povezano s tremi poševnimi črtami,
- okvir iz treh slepih črt,
- okvir z vzorcem vitice s cvetlično-vitičnimi izrastki,
- okvir iz treh slepih črt,

prazno polje, v vogalih povezano s tremi poševnimi črtami,
okvir iz treh slepih črt,
bordura z vzorcem rombastega vozla,
okvir iz treh slepih črt,
vertikalno postavljeni trije kvadrati z razdrobljenim vozlastim (islamskim) prepletom, ki se stikajo z vogali.
Hrbet: usnje je nekoliko razpokano, stik s hrbtno platnico je zaradi potrganih vezic šibak, okrašen pa je z vzorcem iz diagonalne mreže.
Kapital je iz modre in bele svile, obreza je temnomodra.

Zgodovina:

Ni znano, komu je bil rokopis namenjen, niti niso znane poznejše zgodovinske okoliščine: iz pripisov na fol. 36 v je razbrati, da je bil rokopis ob koncu 17. stoletja na obali, ker je v njih govor o posestnih razmerjih na vinogradih na Bertokih itd. Vsaj zaenkrat ni mogoče ugotoviti, kako je (iz Pirana?) prešel v Združene države Amerike: kot je razvidno iz de Ricci – Wilsonovega kataloga, se je rokopis v letih pred 2. svetovno vojno pojavil v knjižnici Davida Wagstaffa v kraju Tuxedo Park v državi New York. Ta zbiralec je kupil rokopis pri L. C. Harperju, tudi zbiralcu in predvsem antikvarju, prodajalcu starin. Okoli leta 1942 je rokopis pridobila The Beinecke Library: na notranji strani sprednje platnice je pod Wagstaffovim osebnim ekslibrisom še darilni ekslibris.

Osebni ekslibris: na modri osnovi je z zlatim tiskom upodobljen ščitek z dvema diagonalama, nad njim je pokrovača in doprsna podoba leva z baklo v roki, pod ščitkom je napisni trak PERSEVERANTIA ET INTEGRITAS. Iz spodnjega napisnega traku z imenom David Wagstaff se dvigujeta dve ribiški palici s prepletoma vrvema in ribama na trnkah.

Pod tem je pripis s svinčnikom: *fol. 26 recto the name of the writer Jero(nimo) Sander (sic!), 27 Luio 1454, Pirano.*

Darilni ekslibris: narejen je po poznosrednjeveškem lesorezu ribiča ob potoku, z napisom: *Yale University / The Gift of David Wagstaff & Isabelle Tilford Wagstaff.* Pripis s svinčnikom: *Beinecke Library, Ms 161.*

Literatura:

Seymour de Ricci – W. J. Wilson: *Census of Medieval and Renaissance Manuscripts in the United States nad Canada*, New York 1937, vol. 2, str. 1902.

Edmund Taite Silk: The Wagstaff Collection of Classical and Mediaeval Manuscripts, v: *The Yale University Library Gazette*, July 1944, vol. 19, Number 1, str. 1–9.

Barbara A. Shailor: *Catalogue of Medieval and Renaissance Manuscripts in the Beinecke Rare Book and Manuscript Library. Yale University. Volume I. MSS 1–250*, Binghamton – New York 1984, str. 214–215.

Pripis:

Ruffovo delo in podobne knjige o konjereji

David Wagstaff si je izbral govoreči ekslibris: ribiški palici oz. ribič na bregu

potoka zaznamujejo njegovo veselje do naravoslovnih knjig, saj je zbiranje knjig na izbrano temo privilegij zasebnikov (tu odštejmo strokovne knjižnice), katerih entuziazem se je porodil iz najrazličnejših okoliščin. Knjige o živalstvu in posebej o konjih pa so bile v srednjeveških knjižnicah nuja, sestavina umnega gospodarstva; vsaj kratka poglavja o konjih, mulah (ter govedu in drobnici) so bila vključena v marsikatero hišno knjigo (*Tacuinum Sanitatis*),¹ saj je bil konj najpomembnejša jezdna in vprežna žival. Posebne razprave o konjih in konjereji pa so v srednjem veku imele svojo tradicijo, ki se je razvila iz Vegecijeve *Mulomedicinae*. To je klasično in obsežno besedilo, ki bi, preračunano v sodobne standarde približno 2000 znakov na stran, obsegalo nekako 130 strani. Pa tudi Vegetius Publius Renatus (4. stol., ki je ostal v spominu bolj zaradi zajetnega dela o večini vojskovanja) se je pri pisanju dela, ki ga poznamo pod polnim naslovom *Artis Veterinariae sive Mulo-Medicinae libri IV*, naslonil na starejše grške zapise; med avtorji iz vzhodnega Sredozemlja je bil Apsyrtos najpomembnejši vzornik. Sicer pa viri navajajo med avtorji traktatov o konjereji tudi učenega kentavra (!) Hirona, zato vzemimo ta podatek le za slikovito opozorilo, ki podčrtuje pomen tovrstnih knjig v antiki in srednjem veku in izpričuje njihovo dolgo, v mitološko preteklost segajočo tradicijo.² Poznavanje anatomije konj, njihove vzgoje, vzreje, bolezni, zdravljenja, razploda, njihovega značaja itd. je bilo večkrat popisano, tudi kot vmesno besedilo, podpoglavje npr. v turnirskih knjigah³ ali zgodovinskih in popotnih opisih, vplivni so bili spisi nekoliko mlajšega sodobnika sv. Alberta Velikega, ki je že ok. 1230 pokazal posebno zanimanje za naravoslovje in Aristotelove spise o naravi, tako da je konje obravnaval kot zaokroženo znanstveno temo v *De natura boni* (ok. 1235) in *De animalibus* (ok. 1258). Zaradi tedanjih mehanizmov življenja velja še omeniti, da je že frankovski kralj Dagobert ok. 630 izločil lov s konji iz vsakdanjika fevdalne Evrope in ga povzdignil v aristokratski privilegij. Vse te vsebine so bile seveda vključene v knjige o lovu, kjer je prvo veliko teoretsko delo

¹ F. Unterkircher: *Tacuinum Sanitatis in Medicina*, Graz 1967; J. Gobeaux-Thonet: Un manuscrit inédit du Tacuinum Sanitatis, v: *Scriptorium*, XXIII, 1969, str. 101–117.

² Hans Peter Kraus: *In Retrospect*, New York 1978, str. 196–197; Ksenofonovi deli *Peri Hippikes* in *Hipparchikos* je v znanost vrnil šele Federico Grisone, ko so ok. 1530 v Neapelj pridobili grška prepisa, tako da je leta 1532 odprta akademija jahanja prvič povezala antična in srednjeveška znanja o konjih in jahanju. Leta 1550 pa je objavil knjigo *Ordini di Cavaliere*, ki seveda ni več traktat o konjereji. Po: Monique & Hans Dossenbach: *The Noble Horse*, Bern 1994³, str. 124.

³ Tako Giovanni Sabadinio Arienti v delu *Triumphus Victoriae Tornamenti*, napisanem ok. 1471 za Giovannija II. Bentivoglia, patricija iz Bologne, natančno opisuje, kako je treba konja opraviti pred turnirjem in ga zavarovati pred poškodbami oz. kako jih ozdraviti in konju povrniti moč. Prim. C. James: *Giovanni Sabadino degli Arienti. A Literary Career*, London 1966.

De arte venandi cum avibus Friderika II. Staufovca, saj je usklajenost sokola, konja in jezdeca izpovedovala vse o visoki šoli te aristokratske veščine.⁴ Dvorni konjar Friderika Staufovca pa je bil Giordano Ruffo, avtor besedila v pričujočem piranskem rokopisu, sedaj Yale Ms 161.

Ruffo se je rodil na prelomu iz 12. v 13. stoletje, najbrž v kraju Gerace v Kalabriji; v latinskih spisih je zaznamovan z imenom Jordanus Ruffus, v testamentu pa je zapisan z imenom in naslovom: »Jordanus Magnus Justiarus Ruffus de Calabria imperialis Marescalcus major.« Ni znano, kdaj je prišel na dvor Friderika II. Staufovca, kjer se je na cesarjevo vzpodbudo posvetil anatomiji, vzreji, medicini in razplodu konjev. Knjigo je posvetil Frideriku II., svojemu gospodarju in poznavalcu konj, ljubitelju znanosti in lova; vendar ni nedvoumno jasno, ali jo je dokončal še za cesarjevega življenja ali že po njegovi smrti: knjiga je bila vsekakor napisana v letu 1250 ali malce pozneje. V političnih vrtincih po Friderikovi smrti se je Giordano Ruffo znašel v ječi, oslepili so ga in 1256 je umrl.⁵ V zgodovini naravoslovja je Ruffo cenjen, ker so bila njegova opažanja natančna in »ker v njegovem besedilu ni niti kančka astrologije«. ⁶ Koliko rokopisov se je ohranilo, ne vem, vsekakor pa je podatek, ki ga navaja G. Beaujouan, da je znanih samo 21 rokopisnih latinskih kopij Ruffovega besedila in da nobeno ni zunaj Evrope, napačen; sprejemljiv je le kot usmerjevalen podatek, da so kopi-

⁴ Carl Arnold Willemsen: *Das Falkenbuch Kaisers Friedrichs II.* Nach der Prachthandschrift in der Vatikanischen Bibliothek, Dortmund 1991⁷, str. 242.

⁵ O poznosrednjeveški strokovni literaturi in posebej Giordanu Ruffu gl.: Dušan Ludvik: *Untersuchungen zur spätmittelalterlichen deutschen Fachprosa (Pferdebücher)*, Ljubljana 1959, o Ruffu posebej od str. 14 dalje, glede različnih ugotovitev o njegovem življenju in delu pa opombe od str. 161 dalje. D. Ludvik je upošteval ob disertaciji Roberta Rotha (*Die Pferdeheilkunde des Jordanus Ruffus*, Berlin 1928), ki je zaobjela vse, kar je bilo do tistega časa na voljo o J. Ruffu, zlasti gradivo, ki je posebej relevantno za tradicijo Ruffovega traktata na nemškem jezikovnem območju. – Zaradi domnev, da je bil iz rodu sicilskih podkraljev, ga nekateri zamenjujejo tudi s Pietrom Ruffom. Njegovo življenje in letnice se v rudimentarnem okviru kaj malo razlikujejo od Giordanovega: Pietro Ruffo je bil pri Frideriku II. Staufovcu najprej pravnik, pozneje pa maršal sicilskega kraljestva. Friderikov sin Konrad IV. mu je dal naslov grofa Catanzarskega in vikarja nad Kalabrijo in Sicilijo. Manfred, Friderikov nezakonski sin, pa ga je v bitki porazil in ga je leta 1257 ukazal usmrtiti. Prim. G. Vitolo, s. v. Ruffo, v: *Lexikon des Mittelalters VII*, Stuttgart 1999, stp. 1088.

⁶ *Dictionary of Scientific Biography*, XI, London – New York 1975, str. 601. Žal mi trenutno niso dostopna nekatera dela, npr.: P. Delprato: *Trattati di Mascalcia attribuiti ad Ippocrate dall' arabo in latino da Maestro Moisé da Palermo*, Roma 1865; Brunori Cianti in L. Cianti: *La Pratica Veterinaria nei Codici Medievali di Mascalcia*, s. l. 1993.

je Ruffovega traktata sorazmerno redke.⁷ Prav kmalu pa je njegovo delo zaslovelo tudi v deželah z nemškim jezikom, vendar ne ravno s pravim imenom avtorja: Petrus de Crescentiis (1230–1316) je v svoji kmetovalski enciklopediji *Ruralium commodorum libri XII* skoraj dobesedno prepisal Ruffov traktat (in ga, po nikoli pozabljeni navadi, zamolčal).

Pri srednjeveških rokopisih pogosto ugotavljamo, da se prepisi istega besedila med seboj razlikujejo; to velja tudi za tradicijo Ruffovih kopij. Potrebno bi bilo kolacioniranje vseh znanih in ohranjenih besedil, kar seveda presega meje in cilje te notičke. Kolikor mi je znanega o rokopisu iz Mellonove zbirke in o rokopisu iz nekdanje Mathevonove zbirke,⁸ lahko povem, da se oba od piranskega prepisa razlikujeta in sicer vsaj v toliko, da ima Mellonov kodeks 48 poglavij, Mathevonov 55 poglavij, piranski pa 83. Kolikor sem mogla preračunati, gre vselej za približno enako količino besedila in če obsegi niso bistveno različni (piranski ima nekaj več poglavij na koncu), so rokopisi med seboj sorazmerno skladni. Vsekakor pa je očitno, da gre predvsem za odstopanja pri razdeljevanju teksta v poglavja, to pa je posledica prepisovanja po različnih predlogah. Že incipiti so različni in zrcalijo naslon na besedilne variante:

Mathevon (ok. 1260–1280): *Incipit liber curarum et infirmitarum eorum. Cum inter cetera animalia a summo rerum optificve...*

Mellon (ok. 1420): *Incipit liber equorum et infirmitatum eorum cum remedii seu medicaminibus.*

Piran-Yale 161: *Incipit liber de generatione equorum et de necessitate pullorum et nutritura.*

Tudi naslovi poglavij se precej razlikujejo; pri Mathevonovem rokopisu, ki je najzgodnejši med njimi, so naslovi deloma pomanjkljivi oz. so neizdelani. Vendar pa od začetka do konca sledijo vsi trije rokopisi istemu razlagalnemu postopku. Vsi trije so pisani v latinščini in vsi so nastali v italijanskih šolah.⁹

⁷ G. Beaujouan: *Médecine humaine et vétérinaire à la fin du Moyen âge*, Paris 1966, str. 17–18. John B. Podeschi pa nasprotno trdi, da je ohranjenih veliko rokopisov z Ruffovim besedilom. John B. Podeschi: *Books on the Horses and Horsemanship. Riding, Hunting, Breeding and Racing 1400–1941. The Paul J. Mellon Collection. The Tate Gallery for the Yale Center for British Art*, New Haven 1981, str. 3–4.

⁸ Prim. Podeschi (op. 7), str. 3; *Western Manuscripts and Miniatures*, Sotheby's, London, Tuesday 22 June 1999, lot 77. Kot je razumeti iz besedila D. Ludvika, je bilo Ruffovo besedilo (izvirno? ali pa le v neki, neopredeljeni kopistični fazi) razdeljeno na vsega 75 poglavij, pri čemer je 12 poglavij splošnih in jih je Ruffo povzel po starejših avtorjih, zlati Varru, Columelli in Palladiju, naslednjih 63 poglavij je posvečenih boleznim, njihovim vzorokom in zdravljenju. Giordano Ruffo pa je nedvomno poznal tudi dela magistra Mosesa da Palermo, ki je bil posredovalec arabskega znanja o konjih v sicilsko okolje. D. Ludvik (op. 5), str. 16 in 13.

⁹ Navajam naslove poglavij, kot so navedeni v piranskem in Mellonovem rokopisu (z razrešenimi abreviaturami, vendar brez popravkov in zaznamkov):

<i>Piran – Yale 161</i>	<i>Mellon</i>
1. De generatione natiuitate et nutritura pullorum	1. De genere vel generatione equorum
2. De elaqueatione pullorum	2. De elaqueatione equorum
3. De custodia equorum	3. De custodia equorum
4. De doctrina equorum	4. De doctrina equorum
5. De freno equorum	
6. De cognitione equorum cum omnes species	5. De cognitione pulchritudinis equorum
7. De Garettis et falcibus	
8. De juncturis	
9. De audacia et alij (virtutibus) equorum	6. De egritudinibus equorum
10. De doloribus in corpore	8. De anticore
11. De egritudinibus nativis	
12. De vermibus	7. De verme
13. De farcina seu verno	8. De anticore
14. De glandulis	9. De strangullione
15. De vivule	10. De vivulis
16. De doloribus equi	11. De doloribus
17. De difficultate mingendi	
18. De inflatione testiculum	
19. De infunditura	12. De infusione
20. De alia infunditura et remedium	
21. De pulsino	13. De pulcino
22. De equius infustituus	14. De infustito
23. De scalmatura	15. De scalmato
24. De equo arechiato sive forcato	16. De arrigiato
25. De chimosa	17. De chimoyra
26. De frigiditate	18. De infrigidatione
27. De tuscentibus oculorum	
28. De infirmitatibus oculorum	
29. De malo oris	
30. De lampasco	
31. De fluncellis	
32. De barbuis	
33. De malo lingue	
34. De malo dorsi	22. De universis lesionibus dorsi
35. De malo cornu	19. De cornu
36. De pulmoncello	20. De pulmone
37. De spalatie	21. De spalacus
38. De carbunculis	
39. De scabie et pruritu	
40. De scabie sola	
41. De prurigo	

42. De maloferuta	23. De malferuto
43. De malo anchium	
44. De lesione spallae et pectorem	25. De lesione spalle
45. De lesione falcis	24. De lesioni anche
46. De jardis	26. De jerdis
47. De spavanis	27. De spavagnis
48. De curba	28. De curva
49. De spinellis	29. De spinulla
50. De suprosso	30. De suprosso
51. De suprossa	
52. De storciaturis	32. De storchiatura
53. De pertussione in pedibus	
54. De gallis	34. De gallis
55. De grappis	35. De grappis
56. De crepatiis	36. De crepatiis
57. De crepatiis transueris	37. De crepatiis transversis
58. De inflatura cravirum	31. De accinzione nervi crucis
59. De spina vel clavo intratecrus	33. De spina vel de truncho crus equi intrante
60. De furna	42. De farna
61. De cancro	39. De cancro
62. De mortis	38. De moro
63. De fistula	40. De fistula
64. De malo punsonese	41. De punçonese
65. De superposita	43. De superposita
66. De seta	44. De seta
67. De mulli	
68. De situla vel sliis infirmatibus ungarum	46. De dissolatione ungarum 47. De casu unguale
69. De clovaturis	48. De inclavaturis
70. De ficu	
71. De infusione descendente ad pedes recenter et de subaritura	45. De infusione concursa ad pedes
72. De infunditura antiqua in pedibus	
73. De pravis humoribus pedum equorum	
74. De sanguine habundante	
75. De fluxu sanguinis	
76. De seracionem venarum	
77. De curtis	
78. De ficus	
79. De malo stinie	
80. De vernibus	
81. De incisura et punctura nervorum	
82. De fluxu pulorum	
83. De cognitione equorum et plectiduem	

Tako kot so po 4. stoletju obilo prepisovali in dopolnjevali Vegecija, se je godilo tudi Ruffu: ok. 1308–1312 je v Rimu Lorenzo Rusio napisal za kardinala Orsinija podoben tekst: to je *Liber menescalchie*, ki pa je obsežnejši in je bil kmalu preveden v italijanščino (v prevodu frančiškana Antonia Dapere je bil zlasti priljubljen v severni Italiji). Lorenzo Rusio je v uvodu imenoval svoje strokovne predhodnike: Hipokrata, Galena, magistra Maura, cesarja Friderika II. in Giordana Ruffa. Na Ruffa se je naslonil Bonifacio da Calabria, ko je pisal delo *Mascalcia*, ki ima enako zaporedje poglavij. Ruffov rokopis je tudi osnova za *Libre de cavalls*, ki jo je napisal v dialektu Valencie Manuel Diaz, ko je z dvorom Alfonza V. Aragonca prišel leta 1435 v Neapelj.¹⁰ Prav kmalu pa so Ruffovo besedilo tudi prevedli v italijanščino in ga leta 1493 natisnili: to je *editio princeps*, ki sama zase govori o pomenu in veljavnosti besedila.¹¹

Vezava

Renesančna vezava Sandeijevega rokopisa z Ruffovim besedilom je restavratorsko popravljena, vendar strukturni in dekorativni elementi pri tem niso bili spremenjeni, navsezadnje je ohranjena izvirna, temnomodro pobarvana obreza. Vzorci na platnicah so kombinacija islamskih in klasičnih motivov, kar se nadvse prilega značaju italijanskih humanističnih vezav v sredini 15. stoletja. Italija namreč ni imela starejše tradicije v okraševanju vezav s slepimi pečatniki in se je ok. 1370 naslonila na t.i. »pariški slog«, ki pa je imel tedaj že vsaj dve stoletji izkušenj. Najstarejši knjigoveški poskusi s pečatniki so v severni Italiji zaznamovani z geometrijskim, neorganskim vzorčenjem: leta 1426 je imel Filippo Maria Visconti v svoji knjižnici na gradu v Paviji 988 vezanih knjig, od tega 42 »ad modum parisinum«,¹² torej s slepimi pečatniki. Sicer pa so aris-

¹⁰ Izvod *Mascalciae*, ki ga hrani Modena, Biblioteca Estense, It. 464 (= alfa J. 3. 13) je, kolikor vem, edini približno sočasni rokopis (druga četrtina 15. stoletja), ki je scelega iluminiran. Perorisbe so značilne za beneško-lombardijsko območje. Prim. Lorenzo Crinelli – Anna Rita Fantoni: *Treasures from the Italian Libraries*, London 1997, str. 128–129.

Glede Diazovega rokopisa in ilustracij prim.: Barbara A. Shailor: *The Medieval Book. Illustrated from the Beinecke Rare Book and Manuscript Library*, New Haven 1988, navedeni Diazov rokopis ima signaturo Yale 454.

¹¹ Giordano Ruffo: *Arte di conoscere la natura dei cavalli*, prevod Gabriele Bruno, Venetiis (Petrus de Quarengiis) 1493. Podatki so povzeti po: Margaret Bingham Stilwell: *The Awakening Interest in Science during the First Century of Printing 1450–1550*, New York 1970, str. 159 oz. št. 508.

¹² Anthony Hobson: *Humanists and Bookbinders. The Origins and Diffusion of the Humanistic Bookbinding 1459–1559 with a Census of Historiated Plaque and Medallion Bindings of the Renaissance*, Cambridge 1989, str. 13. Med geometriziranimi pečatniki za Viscontijeve vezave iz Pavije in Milana najdemo tudi (heraldično) kačico družine Visconti. Prim.: The Beinecke Rare Book and Manuscript Collection, The Yale University, Ms Marston 166.

tokrati imeli raje vezave v svilo, brokat, žamet in platnice okrašene z izvezenimi vzorci kot vezave v usnje, in to kljub vzorcem: dokler so bili pečati odtisnjeni samo v slepem tisku, so bili za njihov okus preveč vsakdanji.

Islamski geometrizirani vzorci so se najprej priljubili v Firencah in sicer tako zelo, da so v sredini 15. stoletja odnašali v Egipt luksuzne rokopise, da bi dobili ustrezno plemenito vezavo.¹³ Sicer pa so v Italiji povzeli nekaj likovnih značilnosti islamskih vezav,¹⁴ ohranili pa so nekatere uveljavljene lastnosti, zlasti skozi ves srednji vek preskušano in vzdržljivo vezavo prek vezic, medtem ko so v Egiptu lege najraje zlepljali ali vezali samo z eno nitjo (kar je bizantinska oz. poznoantična tradicija), tako da taka vezava ni posebej dolgoživa.

Vezava piranskega kodeksa je povsem v toku svojega časa, saj najdemo razdrobljen sredinski ornament na številnih sočasnih vezavah, oz. je tak vzorec najti tudi kot polnilo v trakastih obrobah.¹⁵ Na drugi strani pa iz evropskih srednjeveških in humanističnih vezav niso nikoli izginili iz klasične oblikovne zakladnice vzeti vzorci, torej trta, cvetlična vitica, arhitekturni elementi (edikule, kapiteli), geme oz. medaljonsko predstavljeni portreti in živali (delfini, feniks, tudi hibridna bitja kot so tritoni) – in tudi ta tok je ostal prisoten v vezavi Ruffovega kodeksa.

Usnje je prevlečeno čez liste zlepljenega papirja, torej predhodnika našega kartona. Dasi Berthe van Regemorter piše, da so najstarejši podatki o zahodnoevropskih vezavah prek zlepkov znani že iz sredine 12. stoletja,¹⁶ je treba raču-

¹³ Šlo je za zahteve po posebno mehkem usnju s pretiski v zlatu in srebru in notranjo platnico (t. i. »doubleure«). Tako je eden lepših primerkov »otomanske vezave« Petrarkov *Canzoniere*, vezan skupaj s *Trionfi*, ki so ga v Firencah prepisali in iluminirali ok. 1460–1470, vezan je v olivno zeleno *maroquin* usnje; sedaj Oxford, Bodelian Library, Ms. Canon. Ital. 78. Prim. J. Raby: *Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium*, v: *Dumbarton Oak Papers*, 1983.

¹⁴ Prevzete značilnosti so: 1. pobarvani ali pozlateni geometrijski pečati, lahko tudi v kombinaciji barvnih odtisov in zlatih ali srebrnih prežigov, 2. tenke platnice, 3. okvir ali obroba iz tenkih pečatnikov v obliki črke L in 4. naris okvirjev s slepimi ravnimi črtami, ki pomagajo usredščiti centralni ornament.

¹⁵ Navajam nekaj primerov, ki se glede vzorcev nenavadno skladajo s piranskim: Vergilius Publius Maro, *Opera*, vezano v Benetkah ok. 1440–1445, London, British Library, Ms Harley 3963; Aelius Aristides: *Orationes*, vezano v Benetkah 1497, Benetke, Bibl. Marciana gr. VIII, 7; Salustius: *Opera*, vezano v Rimu 1490–1500, Chantilly, Musée Condé, Ms 762; *Misal za kardinala della Rovere*, vezano v Rimu leta 1495, Torino, Archivio dello Stato, Jb. II. 4; *Supplementum Pisanello*, vezano v Padovi ali Benetkah 1470–1480, Rim, Biblioteca Vaticana, Palat. lat. 695; Plinius Secundus: *Naturalis Historia*, vezano v Benetkah 1472, Padova, Biblioteca del Seminario, MM3; *Rubrica dominorum Procuratorum Sancti Marci*, vezano v Benetkah pred 1483, Benetke, Museo Correr, Cicogna 2231

¹⁶ Berthe van Regemorter: *La reliure souple*, v: *Scriptorium*, 1957, str. 252.

nati, da je bila to do sredine 15. stoletja vendarle novost. Značilno je pismo, ki ga je 18. oktobra 1454 Nicola Perotti (takrat tajnik pri kardinalu Bessarionu) naslovil na Vespasiana da Bisticcija: »Glede Homerja sem Vam poslal papeževo pismo. Sami ga odnesite in povejte lastniku (pisarske delavnice), da Vas je papež (= Nikolaj V.) prosil, da daste knjigo prekopirati itd. Za božjo voljo, če ste mi kdaj delali uslugo, mi jo naredite sedaj, naj bo knjiga (Homer) prepisana v osmih dneh, kot ste rekli, da bo. In *vezite jo v liste papirja, ki so zlepljeni skupaj in prevlecite z usnjem* in takoj pošljite! A kot ste namignili, naj vsak kopist preveri svojo lego in se prepriča, da je brez napak. Stroške vezave bom jaz poravnal, a to naj ostane skrivnost, kot ste obljubili...«¹⁷ Perotti je hotel z vezavo presenetiti papeža, ker so bile v usnje oblečene platnice iz zlepljenih (ponavadi odpadnih) papirjev lažje od še tako tenkih lesenih deščic in takšna vezava je tedaj bila še novost. – Perotti je pismo Vespasianu da Bisticciju odposlal približno dva meseca pozneje, kot je Sandei podpisal svoje delo! Vezava piranskega kodeksa je torej v obeh pogledih kar se da napredna, tako glede kombinacije islamskih in klasičnih vzorcev kot glede strukture platnic, vezave in obarvane obreze; saj vemo, da so pri dekorativnih obrezah Italijani prednjačili.

Pisavi in okras

Po tradiciji srednjeveških kopistov so se prepisovalci pogosto podpisovali, slikarji pa ne: večina pisanja je bila dosti bolj čislana kot umetnost okraševanja z risbami in slikami: Jeronimo Sandei je s tem, da mu roka ni omahovala in je vse besedilo prepisal v enakem kaligrafskem slogu, brez zadreg, napak, pomanjkljivosti, ter pri lepoti črk dokazal, da je mojster svojega poklica.

Uporabil je dve pisavi in sicer italijansko rotundo za incipit in uvodne besede pred prvim poglavjem (3 r) ter rubricirane naslove h kazalu in 83 poglavjem. Za preostalo besedilo pa je uporabil knjižno humanistično kurzivo.

Italijanska rotunda je seveda predhumanistična rotunda, ki jo lahko povezuje mo s t.i. *rotundo italiano formato*, ki se je razvila iz bolonjske gotice oz. pisave, imenovane *littera boneniensis*: ker so črke okrogle in odprte, se značaj srednjeevropske gotice ne izraža. Knjižna humanistična kurziva pa je stvaritev Niccolòja Niccolija, ko je ok. 1420 pisavo, znano kot *littera anticha formata* (v kateri je pisal Poggio Bracciolini) spremenil v obliko, ki omogoča nekoliko hitrejšo pisanje. N. Niccoli je uporabil nekatere polgotske kurzivne oblike, zlasti f-longa in zašiljeni a. Primerjave z Niccolijevimi prepisi in rokopisi iz Firenc v sredini 15. stoletja nas prepričajo, da Jeronimo Sandei ni zaostajal.¹⁸

¹⁷ Giuseppe M. Cagni: *Vespasiano da Bisticci e il suo epistolario*, Roma 1969, str. 130–131.

¹⁸ Prim.: Ammianus Marcellinus: *Rerum Gestarum Liber*, prepisal Niccolò Niccoli, sedaj Firenze, Biblioteca Nazionale, Marc. I. v. 43. Plinius Secundus: *Epistolae*: anonimni florentinski kopist, dat. 1455, London, British Museum, Add. 12007.; Alfred Fairbank & Berthold Wolpe: *Renaissance Handwriting. An Anthology of Italic Scripts*. Cleveland –

Celotno besedilo je pisano z enakomerno srednjerjavo tinto, izjema je kazalo, ki je bilo očitno napisano pozneje v temnejšem odtenku (in tudi na nekolikanj tršem pergamentu). Sandei je uporabil tri tinte za okraševanje zapisa: rdeča in modra tinta se menjavata pri zaznamovanju paragrafov v kazalu in besedilu, enako se barvi menjavata pri izpisovanju lombard. Vse lombarde imajo drugobarvni okras: kadar je telo modro, je dekoracija v rdeči tinti, če je lombarda rdeča, pa je okras v rožnato-vijolični tinti, ki je značilna za severovzhod Italije.¹⁹ V inicialnem polju in neposredno ob njem je značilna italijanska strunasta ornamentika, ko več tenkih navpičnic vdahne črki bolj resen, geometriziran značaj. Na marginah pa se razvija organsko zasnovan okras: ker je vselej v eni barvi, deluje s svojo monokromnostjo zelo elegantno. Predvsem gre za tenke vitice z mnogimi volutami, zvitki, tulipanastimi cvetovi, biseri, različnim listovjem itd., antropomorfnih in zoomorfnih prvin ni. Marginalni razpleti so tako dolgi, kolikor dopušča prostor glede na število lombard na strani, vsekakor pa ne presega dveh tretjin višine proste margine. Vselej je torej nekaj proste obrobe, zaradi česar deluje stran lahkotno. Vsaka kompozicija je svobodno zamišljena in čeprav se prvine ponavljajo z nespremenjenim oblikovnim jezikom, so vitični razpleti vselej novi.

Fleuronnirani okras na marginah je v italijanskih šolah prav tako zrcalo svojega okolja kot drugod po Evropi. Vendar je tu v 14. in 15. stoletju dosti bolj izrazita naklonjenost do geometriziranih dodatkov: ponavadi se slapovi nitastih izrastkov razpredajo po marginah brez organskega uvihovanja in iz sebe iztisnejo cvetove, ki so zarisani s šestilom in ravnilom. Celo v skriptorijih, kjer so bili francoski rokopisi dostopni v večjem številu in so vplivali na miniaturo, so fleuronnirana polnila in obrobe ostali zapisani kristaliničnim formam: fleuronné ni imel v italijanskih rokopisih nikoli take vloge kot v rokopisih onstran Alp. Rokopisi, kjer je fleuronniran okras izražen z organsko raščenimi viticami, so precej redki, več jih je najti le v florentinskem in rimskem okolju in proti koncu 15. stoletja se razigrane vitične forme uveljavijo tudi v notranjih inicialnih poljih, ne le kot okvir, seveda če gre za pomembnejše rokopise.²⁰

New York 1960 (sl. 2 c in 3); Albinia C. de la Mare: *The Handwriting of Italian Humanists*, Oxford 1973; F. Kraft (ed.): *Das Verhältnis der Humanisten zum Buch*, Boppard 1977; Michelle P. Brown: *A Guide to Western Historical Scripts from Antiquity to 1600*, Toronto – Buffalo 1990.

¹⁹ Prim. Luisa Cogliati Arano: L'Acerba di Cecco d'Ascoli alla Biblioteca Laurenziana, v: E. Sesti: *La miniatura italiana tra Gotico e Rinascimento. I. Atti del II. Congresso di Storia della Miniatura Italiana. Cortona 24–26 Settembre 1982*, Firenze MCMXXXV, str. 243–253. – Jedro razprave se dotika rokopisa, ki je datiran pred 1475, po jezikovni analizi sodi v območje Benetk, spričo rožnato-vijoličnih tonov v fleuronnéju pa je avtorica poudarila značilno »lagunarno kromatičnost«, v kateri odmeva poznobizantinska tradicija.

²⁰ Prim: Teresa de Robertis e Rosanna Miriello: *I manoscritti datati della Biblioteca Riccardiana di Firenze, I. Mss. 1–1000*, Firenze 1997, kat. št. 27,

Ena sama slikarska iniciala je v rokopisu, t. j. na fol. 3r: C je visok 9 vrst oz. 48 x 41 mm. V inicialnem polju je upodobljen sv. Jurij na vzpenjajočem se belcu; viteški svetnik se je v sedlu zasukal in ga od pasu navzgor vidimo frontalno. Je kot rimski vojak v oklepu, s čelado in vihrajočim ogrinjalom, v katerega se je ujelo sonce in se zato leskeče v zlatih marogah. Zlate poteze poudarjajo tudi čelado, del oklepa in dokolenske ščitnike. Kopje je zagrabil prav na koncu držaja in ga zarinil zmaju skozi gobec; premagana zverina leži na poljani, polni cvetlic. Za sv. Jurijem je modro nebo. Črka je objeta v okvir iz lističev v zeleni, rožnati in rdeči barvi z dodatki modre in zlate in je značilno italijansko delo. – Iniciala ni prav natančno izrisana, saj je tudi sorazmerno majhna, vendar je kompozicija suverena in Sandei je v tričetrtinski profil konjeve glave vlil posebno pozornost, ne le znanje. Za kakršno koli oceno Sandeijevega slikarskega znanja pa ta iniciala ne daje dovolj opore.

Kljub sporočenemu imenu (očitno je bil samozavesten mož) pa Jeronima Sandei, ki je bil najbrž oboje, kopist in iluminator, zaenkrat ne morem povezati z nobenim drugim rokopisom oz. ga ni najti v indeksih rokopisnega gradiva v Trstu, Benetkah in Vidmu, mogoče bo pregledovanje listinskega gradiva v piranskem in koprskem arhivu nekega dne odstrlo kakšen podatek več.²¹ Treba je tudi računati z možnostjo, da je bil v Piranu le nekaj let, toliko da je ustregel naročilom, in da je sicer delal v kakšnem večjem mestu, kjer je bilo dovolj klientele za njegovo kopistično in iluminatorsko znanje. Ali bi to bile Benetke ali Videm ali pa je bil Piran le mesto na njegovi poti, ko je krenil v nove kraje, mogoče proti dvoru na Ogrskem? Z izkazanim prepisom in okrasom drobnega kodeksa o konjih pa se je pokazal kot kvaliteten mojster, katerega delo je pozornosti vredno – le kako, da ni že poprej stopil iz anonimnosti?

sl. XV, rokopis je datiran z letnico 1413; Adalberth Roth: *Das Weihnachtsmissale der Päpste. Feierlicher Mittelpunkt der Christnacht im Petersdom*, Stuttgart 1998, misal je nastal med 1492 in 1494; Maria Grazia Paolini: *Il Breviario di Simone da Bologna della Cattedrale di Palermo*, v: E. Sesti (op. 18), str. 787–819; rokopis je datiran 1452.

²¹ Upam, da bo Jeronima Sandeia doletela podobna usoda kot Cristofora Corteseja, ki je bil ok. 1950 znan le po imenu in z enim rokopisom, sedaj pa je deset kodeksov nesporno ali atributivno povezanih z njim in s takim opusom velja za enega posebej zanimivih beneških iluminatorjev v zgodnjem 15. stoletju. Prim. Carl Hutter: *Cristoforo Cortese in the Bodleian Library*, v: *Apollo*, January 1980, str. 10–17. Prim. tudi François Avril: *Dix siècles d'enluminure italienne*, Paris 1984. – Upam, da me oko ne vara in da je Sandeievo delo tudi rokopis, ki ga hrani dunajska Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 1981: to je nepodpisani *Liber precum*, nesporno beneško delo (vključno z bellinjevsko risbo Oznanjenja na predlistu). Hermann Julius Hermann (*Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. 2. Oberitalien: Venetien*, Leipzig 1931) ni skrihal navdušenja. Prim. str. 31–38 in pripadajoče ilustracije, zlasti Taf. XIII, sl. 2.

**MEDIEVAL MANUSCRIPTS AND MANUSCRIPT
FRAGMENTS OF SLOVENE PROVENIENCE
KEPT ABROAD (3)
ILLUMINATED MANUSCRIPT ON HORSE
BREEDING FROM PIRAN**

The manuscript is kept as Ms 161 at The Beinecke Rare Books and Manuscript Library, Yale University, New Haven. It is a splendid Quattrocento work. The calligraphy and embellishment reveal that the artist Jeronimo Sandei was trained in Venice. Apart from his signature, we find dates 26 and 27 July 1454 inscribed in three different places, along with the name of the place where the volume was created: Piran. The work is entitled: *Marescalcia equorum secundum marescalciam domini Federici (sic) regis quondam Imperatoris Secundi. Liber de generatione equorum et de necessitate pullorum et nutritura*. The author of the text is Giordano Ruffo. The volume is bound in contemporary soft binding embellished with the pattern of Islamic stars and classical scroll and Renaissance motifs. Jeronimo Sandei, the copyist and the talented illuminator of the volume, is not known from any other manuscript. Nevertheless, detailed comparison with manuscripts from Venice, Vienna and Budapest may yield his other works.

Captions:

1. New Haven, Yale University, The Beinecke Rare Books and Manuscript Library, Ms 161, fol. 3r, a dedication with the date and place, introduction to the text
2. New Haven, Yale University, The Beinecke Rare Books and Manuscript Library, Ms 161, the back cover
3. New Haven, Yale University, The Beinecke Rare Books and Manuscript Library, Ms 161, fol. 26r, Sandei's signature and date